

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДІ В ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СУСПІЛЬСТВІ

Лісневська А. О.

*Чернігівський державний педагогічний
університет імені Т.Г.Шевченка*

У статті піднімається проблема вивчення ціннісно-сислової сфери як чинника соціальної регуляції взаємин і поведінки особистості. Підкреслюється необхідність урахування культурно-історичних умов життєдіяльності суспільства при визначенні ціннісних орієнтацій особистості. Наводяться результати емпіричного дослідження по реконструкції системи соціальних цінностей, репрезентованої в свідомості сучасної молоді.

The article arguments the vitality of studying the value-sense sphere which is a factor of social regulation of personality's interactions and behavior. It underlines the importance of culture-historic terms of person's living consideration in assessment of his/her value orientations. The article provides the results of empirical survey for reconstruction of social values' system represented in the modern youths' consciousness.

Постановка проблеми. Важливим компонентом соціально-психологічної структури особистості є ціннісно-сислова сфера, яка виступає регулятором поведінки і основою ставлень індивіда до оточуючого світу, до інших людей, до самого себе. Вона відображає особистісну значущість соціальних, культурних і моральних цінностей, визначає мотиви й цілі діяльності, спрямовує процес категоризації при побудові образу світу.

Вивчення цінностей має давню традицію в психологічній науці. Так, Б.Г. Анан'єв [1] розглядає цінності і ціннісні утворення як базові, первинні властивості особистості, що визначають поведінку і формують характер

індивіда. С.Л. Рубінштейн [6] включає індивідуальні цінності в динамічні тенденції, що є проявом спрямованості особистості. В.О. Ядов [8] розміщує ціннісні орієнтації на вершині диспозиційної ієрархії особистості, яка регулює її соціальну активність. На визначальну роль цінностей у пошуку та реалізації сенсу життя, в побудові соціальних взаємин вказували Б.С. Братусь, Ф.Е. Василюк, Д.О. Леонтьєв, Л.Е. Орбан-Лембрик, В.Франкл та інші вчені. Незважаючи на розбіжності у визначенні поняття „цінність” дослідники погоджуються в одному: цінності є системоутворюючими характеристиками особистості, що визначають сенс, спрямованість і саме життя людини.

Важливою проблемою є аналіз видів і структури індивідуальних цінностей. Традиційно виділяють цінності-цілі життєдіяльності і цінності-засоби для досягнення життєвих цілей. На думку С.С. Бубнової [2], індивідуальні цінності функціонують на трьох ієрархічних рівнях: 1) узагальнені абстрактні цінності (термінальні або базові); 2) цінності, які закріпились у життєдіяльності людини і проявляються як властивості особистості (інструментальні або оперативні); 3) найхарактерніші способи поведінки, як засоби реалізації і закріплення ціннісних властивостей особистості. Деталізуючи клас термінальних цінностей, науковці виділяють екзистенційні, духовно-релігійні, сімейні, просоціальні, художньо-естетичні, егоцентричні та інші цінності. Для аналізу їх представленості в свідомості індивіда і визначення регулюючої ролі В.Ю. Дмитрієв [3] пропонує розглядати індивідуальні цінності через „аксіоматрицю” індивідуальної свідомості, вертикаль якої утворюють рівні розвитку ціннісно-смыслового ставлення до дійсності (прагматичний, егоцентричний, просоціальний), а горизонталь – форми актуалізації цінностей у смисловій сфері (афективний, когнітивний і діяльнісний).

Система індивідуальних цінностей формується на основі вищих соціальних потреб особистості відповідно до культурно-історичних умов її життєдіяльності, належності до тих або інших соціальних груп. Основними механізмами формування ціннісних орієнтацій є процеси привласнення,

асиміляції, інтеграції суспільних цінностей, а також їх реалізація в колективній діяльності [3; 4; 5]. Цікавою і завжди актуальною науковою проблемою є зміна індивідуальних цінностей, а також особливостей їх формування в умовах соціальної нестабільності. Суперечливий процес розвитку нашої держави (співіснування в суспільній свідомості ідей тоталітаризму і демократії, невирішеність багатьох соціальних проблем тощо), безперечно, не може не позначитися на суспільній та індивідуальній свідомості. Тому метою даного дослідження стало виявлення у свідомості молоді системи ціннісних концептів, які б відображали реалії сучасного життя, і які можна було б використовувати для психодіагностики ціннісно-сміслової сфери особистості.

Методика та організація дослідження. У дослідженні брали участь студенти Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, а також молодь, що працює в державних установах і приватних організаціях міста. Загальна кількість учасників дослідження – 100 осіб (48 чоловіків і 52 жінки), віком від 18 до 32 років. Середній вік досліджуваних – 22,9 років. Об'єктом дослідження стала ціннісно-сміслова сфера особистості, предметом – концепти аксіологічного простору.

Для виявлення ідеалів, переконань і інтересів, які відображають ціннісно-смісловий рівень особистості, нами була використана методика „Визначення життєвих цінностей особистості” П.Н. Іванова і Є.Ф. Колобової [7]. Стимульний матеріал методики складається з вісімнадцяти незавершених речень, які пропонували продовжити, записуючі будь-які думки, що здаються важливими як в теперішній момент, так і в цілому в житті. Для підвищення рівня достовірностей відповідей, дослідження проводилося анонімно.

Результати дослідження. Аналіз і узагальнення відповідей, отриманих в ході дослідження, дозволили виділити окремі концепти в класах термінальних і інструментальних цінностей.

Таблиця 1.

Результати виявлення переліку термінальних цінностей

N	Назва цінності	% до загального списку термінальних цінностей
1.	Самоактуалізація (реалізація задумів, мрій, здібностей, досягнення поставленої мети)	10,10%
2.	Безпека (захищеність від катастроф, непередбачених подій, ситуацій, відсутність почуття невизначеності, тривоги)	10,10%
3.	Освіта	8,69%
4.	Гармонійні міжособистісні стосунки (взаєморозуміння, взаємодовіра, взаємопідтримка)	8,47%
5.	Щасливе сімейне життя, продовження роду	7,82%
6.	Здоров'я (відсутність фізичного болю, захворювань, добре самопочуття, довголіття)	6,95%
7.	Саморозвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне самовдосконалення)	6,19%
8.	Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних утруднень, гарантований фінансовий дохід, комфортні умови проживання)	5,86%
9-	Цікава робота	5,10%
10.	Високооплачувана робота	
11.	Повага інших, самоповага	4,02%
12.	Соціально-політична стабільність (усталеність політичних інститутів, некорумпованість, демократизм, економічний і культурний розвиток, соціальний захист громадян)	4,02%
13.	Наявність гарних і вірних друзів	3,15%
14.	Відчуття себе потрібним іншим (існування спільно з іншими людьми, відсутність почуття самотності)	3,15%
15.	Задоволення процесом життя (прагнення щастя, відчуття повноти життя)	3,15%
16.	Професійний розвиток (професійне самовизначення, професійне вдосконалення, задоволення від виконання професійних обов'язків)	2,60%
17.	Кохання (духовна і фізична близькість з коханою людиною)	2,28%
18.	Знаходження сенсу життя	2,06%
19.	Кар'єра	1,41%
20.	Пізнання (можливість підвищення рівня освіченості, інтелектуальний розвиток), самопізнання	1,19%
21.	Суспільне визнання (прагнення привернути до себе увагу, стати знаменитим, залишити по собі згадку)	1,09%
22.	Віра в Бога, життя відповідно до релігійних переконань	0,76%
23.	Свобода (відсутність будь-яких обмежень, виявлення власної волі)	0,65%
24.	Екологічно чисте довкілля	0,43%
25.	Впевненість у собі	0,43%
26.	Творча діяльність	0,33%

Аналіз списку термінальних цінностей показує, що в індивідуальній свідомості переважають *повсякденно-життєві цінності* („безпека”, „здоров’я”, „матеріально-забезпечене життя”, „робота”), *просоціальні цінності* („наявність гарних та вірних друзів”, „кохання”, „щасливе сімейне життя” „гармонійні міжособистісні стосунки”, „повага інших, самоповага”, „відчуття себе потрібним іншим”, „кар’єра”, „суспільне визнання”), *цінності самовдосконалення та самореалізації* („саморозвиток”, „професійний розвиток”, „самоактуалізація”, „творча діяльність”). Важливе значення мають також *екзистенційні цінності* („знаходження сенсу життя”, „задоволення процесом життя”, „свобода”, „впевненість у собі”), *релігійні цінності* („віра у Бога”) і *пізнавальні цінності* („освіта”, „пізнання та самопізнання”). Домінування вказаних цінностей в аксіологічному просторі, на нашу думку, є закономірним явищем, адже зазначені цінності відображають основні складові мотиваційної ієрархії А. Маслоу, що ґрунтуються на природних, інстинктоїдних потребах людини. Тому ці цінності можуть бути віднесені до категорії „базових” цінностей, що властиві людям в усі часи їх існування.

Окрім перерахованих були виявлені також *ідеологічні* („соціально-політична стабільність суспільства”) та *екологічні цінності* („екологічно чисте довкілля”), що свідчить про занепокоєність молоді проблемами виживання й ефективного функціонування суспільства взагалі. На складність сучасних умов життєдіяльності вказує і змістовне наповнення цінності „робота”, яка була віднесена до категорії повсякденно-життєвих цінностей і виявилася найсуперечливішою з усього переліку термінальних цінностей. Так, було з’ясовано, що частина досліджуваних цінує будь-яку роботу (типові відповіді: „Я неодмінно повинен працювати”, „Я неодмінно повинен знайти роботу”), у той час як інші віддають перевагу „гарній”, „престижній”, „достойній”, „стабільній”, „цікавій” і „високооплачуваній” роботі. Оскільки не зрозуміло, яке значення досліджувані вкладали в частину наведених тверджень, до списку термінальних цінностей були включені лише дві характеристики роботи –

цікава та високооплачувана. Слід зауважити, що у вказаному переліку цінностей не знайшлося місця до художньо-естетичних цінностей.

Таблиця 2.

Результати виявлення переліку інструментальних цінностей

N	Назва цінності	% до загального списку інструментальних цінностей
1.	Чесність (правдивість)	11,71%
2.	Щирість (відвертість, відкритість)	9,91%
3.	Турботливість (приділення уваги, підтримка, надання допомоги іншим)	7,96%
4.	Людяність (ставлення до іншої людини як до найвищої цінності, повага до її прав і свобод)	7,51%
5.	Вірність (відданість, надійність)	7,36%
6.	Незалежність (здатність діяти самостійно, не підкорятися іншим людям, обставинам)	6,46%
7.	Напористість (наполегливість в самоствердженні)	4,65%
8.	Здоровий спосіб життя	4,80%
9.	Самоконтроль (стриманість, обережність, самодисципліна)	4,65%
10.	Скромність (стриманість, помірність)	4,05%
11.	Справедливість (неупередженість)	3,75%
12.	Чуйність (сердечність, душевність)	3,60%
13.	Відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати слово)	3,30%
14.	Високі запити (високі вимоги до життя, високий рівень домагань)	3,00%
15.	Партнерство (ставлення до іншого як до рівного, урахування його потреб і бажань)	2,40%
16.	Освіченість (ерудованість, високий рівень загальної культури)	2,25%
17.	Акуратність (охайність у догляді за собою, речами, помешканням)	2,10%
18.	Альтруїстичність (безкорисливість намірів і вчинків)	1,80%
19.	Життєрадісність (оптимістичність, розвинуте почуття гумору)	1,80%
20.	Вихованість (гарні манери, вміння себе тримати або поводити)	1,65%
21.	Гнучкість (адаптивність)	1,05%
22.	Працелюбність (продуктивність, ефективність у справах)	0,91%
23.	Поступливість (терплячість)	0,91%
24.	Толерантність (терпимість до чужих думок і вірувань)	0,91%
25.	Принциповість (дотримання твердих принципів)	0,61%
26.	Ретельність (старанність)	0,45%
27.	Тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами)	0,45%

Аналіз списку інструментальних цінностей дозволяє об'єднати окремі властивості особистості, які скеровують її життєдіяльність, у наступні групи:

якості, які виховує або схвалює суспільство („освіченість”, „скромність”, „акуратність”, „життєрадісність”); якості, що відображають моральність людини („чесність”, „вірність”, „справедливість”, „відповідальність”); якості, які вказують на ставлення до інших людей („щирість”, „турботливість”, „чуйність”, „альтруїстичність”, „людяність”, „толерантність”, „партнерство”); якості, що визначають поведінку при досягненні поставленої мети („тверда воля”, „ретельність”, „самоконтроль”, „працелюбність”; „незалежність від інших”, „напористість”; „гнучкість”, „поступливість”). До окремих груп увійшли „здоровий спосіб життя” як стиль життєдіяльності і „високі запити” як показник рівня домагань особистості.

Виділені в ході дослідження списки цінностей мають багато спільного з списками цінностей, що були запропоновані М. Рокічем у 70-х рр. ХХ ст. Це свідчить про те, що методика вивчення ціннісних орієнтацій Рокіча є в цілому валідною для даної вибірки і може використовуватися для дослідження аксіологічного простору молоді, хоча й потребує деяких доповнень і уточнень.

Висновки. Отримані результати дозволяють стверджувати, що виявлені аксіологічні концепти можуть бути використані в подальших дослідженнях ціннісно-сислової сфери, що дозволить описувати ціннісні орієнтації молоді відповідно до тих категорій, які є актуальними для неї. До того ж, застосування переліку вказаних цінностей в емпіричних дослідженнях дозволить розкрити закономірності внутрішнього зв'язку між ними.

Зовнішній зв'язок між концептами термінальних та інструментальних цінностей простежується достатньо легко. Так, перелік просоціальних цінностей доповнюється переліком особистісних якостей, які відображають не лише ставлення до інших людей, а й певні очікування щодо соціальної поведінки оточуючих. Цінності, пов'язані з самореалізацією, соціальними досягненнями підкріплюються групою відповідних якостей особистості, що спрямовують процес самоактуалізації різними шляхами. Найяскравішим прикладом взаємозв'язку між термінальними та інструментальними цінностями є, мабуть, доповнення цінності „здоров'я” цінністю „здоровий спосіб життя”.

Література:

1. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. СПб.: Питер, 2001. – 272с.
2. Бубнова С.С. Ценностные ориентации личности как многомерная нелинейная система// Психологический журнал. – 1999. – Т.20. - №5. – С.38-44.
3. Дмитриев В.Ю. Концептуальные основания новых методических подходов к изучению структуры ценностных ориентаций личности// Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Випуск 11. Серія: Психологічні науки: Збірник. – Чернігів: ЧДПУ, 2002. - №11. – С.44-52.
4. Завгородня О.В. Особливості становлення цінностей у ранньому юнацькому віці// Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія: Матеріали методологічного семінару Академії педагогічних наук України. 12 листопада 1998 р. – К.: Гнозис, 1998. – С.334-337.
5. Леонтьев Д.А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности// Вестник Московского университета. – Серия 14. Психология. – 1996. - №4. – С.35-44.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2 т. - Т.II. – М.: Педагогика, 1989. – 328с.
7. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2005. – С.31-33.
8. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности// Социальная психология: Хрестоматия: Учебное пособие для студентов вузов/ Сост. Е.П.Белинская, О.А.Тихомандрицкая. – М.: Аспект Пресс, 1999. – С.416-432.